

MUKADDİMETÜ'L-EDEB'DE YER ALAN TÜRKÇE KÖKENLİ SÖZCÜKLERİN TEMEL SÖZ VARLIĞININ İNCELENMESİ

Emine Beyza BİRİNCİ*

Özet

Sözcükbilim bir dilin söz varlığını inceleyen dilbilim alanıdır. Söz varlığı, bağlı olduğu milletin kültürel ve edebi yaşamı hakkında bilgiler verir ve yerli ve yabancı sözcükler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yerli sözcükler; temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler, kalıplaşmış sözler, terimler ve çeviri sözcükler olarak ayrılmaktadır. Temel sözvarlığı ise bir dilin kullanım sıklığına sahip kelimelerinden oluşmaktadır. Belirli bir dönemin kültürel hayatı ile ilgili yorumlar getirmeyi mümkün kılan temel sözvarlığı, eserler üzerinde çalışarak bir eserin yazıldığı çevre hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bir sözcüğün temel sözvarlığının içerisinde kabul edilmesi için belirli kriterleri sağlaması gerekmektedir. Bunlar; sözcüğün insan yaşamında birinci derecede öneme sahip olması, kullanım alanının geniş olması, deyimler içerisinde kullanılması, geniş bir kitle tarafından anlaşılır olması ve kullanım alanını genişletme gücünün bulunmasıdır. Temel söz varlığı oluşturulurken insan yaşamı temel alınarak dilin işlek sözcükleri belirli başlıklar altında gruplandırılır. Bu çalışmada Zemahşeri tarafından 12. yüzyılda yazılmış Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında temel söz varlığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda nüshada yer alan Türkçe kökenli sözcükler tespit edilmiştir. Ardından temel söz varlığı altı alt başlıkta incelenmiştir. Bunlar; organ adları, akrabalık adları, sayı adları, renk adları, maddi/manevi kültür kavramları ve gereksinim fiilleri olmak üzere altı alt başlıkta incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mukaddimetü'l-Edeb, sözcükbilim, söz varlığı, temel söz varlığı.

AN ANALYSIS OF THE BASIC VOCABULARY WITH TURKISH ORIGIN IN MUKADDİMETÜ'L-EDEB

Abstract

Lexicology is the field of linguistics that examines the vocabulary of a language. Vocabulary gives information about the cultural and literary life of its nation and is divided into two, native and foreign words. Native words are divided into subheadings such as basic vocabulary, foreign words, idioms, proverbs, formulas, terms and translated words. In order for a word to be part of the basic vocabulary, it must meet certain qualifications. To achieve these criteria, the word must be of primary importance in human life, have a wide range of usage, be used in idioms, be comprehensible by a wide audience and have the power to expand its usage. Basic vocabulary consists of words with a frequent amount of usage in a language. During the process of creating the basic vocabulary, the productive words of the language are grouped under specific headings based on the lifestyle of human beings. The purpose of this study is to determine the basic vocabulary in the Shushter copy of Zemahsheri's Mukaddimetu'l-Edeb from the 12th century. In this respect, Turkish-originated words in the dictionary have been detected. Afterward, the basic vocabulary have been examined under six headings. They are organ names, kinship names, number names, color names, material/spiritual culture concepts, and verbs of need.

Keywords: Mukaddimetü'l-Edeb, lexicology, vocabulary, basic vocabulary.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: beyzabirinc353@gmail.com ORCID:

Giriş

“Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dilbilgisi ulamları, eşanlamlıları, vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıt.” (Vardar, 2002, 183) şeklinde tanımlanan sözlük, dilinde yazıldığı milletin kültürel ve edebi pek çok yönünü içerisinde barındırır (Kaynak, 2021, 80). Sözlükler üzerinde çalışıldığında, mensup olduğu milletin kültürü, sanatı ve yaşam biçimi hakkında bilgilere ulaşılmaktadır (Aktaran: Elbir & Yıldız, 2013, 256).

Türkçe sözlükçülüğün İslamiyet’in Türkler tarafından kabul edilmesinden itibaren yabancılara Türkçe öğretimi kapsamında öne çıktığı gözlemlenebilir. Bununla birlikte Eski Uygur Türkçesi döneminde açıkça görülme de yabancı bir sözcüğün anlamı için metin içi sözlük geleneğine başvurulduğu belirtilmektedir. Başvuru sebebini ise dini etkileşimlere bağlayan Nalbant ve Ağca, Budizm inancının yayılmaya başladığı Eski Uygur Türklerinin yeni dine alışma sürecini hızlandırmak için metin içi sözlükçülük yönteminin kullanılmasının ihtimal dâhilinde olduğunu belirtir (Nalbant & Ağca, 2020, 96-104).

İslamiyet’in kabulünden itibaren âlimler Arapça ile karşılaştırılan Türkçenin değerini ortaya koymak istemişlerdir. Sözlükçülüğün Türk edebiyatındaki ilk örneği, belirtilen amaçla Karahanlı Türkçesi döneminde yazılan *Divân-ı Lügati’t-Türk*’tür. Araplara Türkçe öğretimi için yazılan bu sözlüğün ardından ise *Mukaddimetü’l-Edeb* gelmektedir. Harezmi Türkçesi döneminde Türkçe yalnız bir saray dili değil aynı zamanda halkın da kullandığı bir dildir. Edebî kültüre sahip biri olan dönem hükümdarı Atsız bin Muhammed, dönemin ünlü tefsir ve lügat âlimi Zemahşeri’den Arapça bir lügat hazırlamasını istemiştir. Zemahşeri’nin yazdığı ve Atsız bin Muhammed’e sunduğu *Mukaddimetü’l-Edeb* bu istek doğrultusunda yazılmış, Harezmi Türkçesi dil özelliklerine sahip bir eserdir (Yüce, 2014, 5-6).

Türk sözlükçülüğü, yararlandığı kültür çevresi olan Arap sözlükçülüğünden bağımsız düşünülemez. Sözlükçülük geleneği Arap sözlükçülüğü içerisinde gelişmiş, farklı âlimlerin geliştirdiği farklı yöntemler aracılığıyla ilerlemiştir. Bu yöntemler alfabetik düzenden, tematik tasnife, sözlükçülüğe farklı soluklar kazandırmışlardır (Aktaran: Eminoğlu, 2011, 101-102).

Türk sözlükçülük geleneği içerisinde *Divanu Lügati’t Türk* ile geliştirilen mensur düzenleme, Kur’an çevirilerinden itibaren sıklıkla kullanılan satır arası düzenleme, kısa sürede dil öğretimini amaçlayan manzum düzenleme ve abecesel düzenleme teknikleri kullanılmıştır (Aktaran: Eminoğlu, 2011, 105-116). Türkçe sözlükler içerisinde satır arası yöntemi ile yazılmış ilk sözlük olan *Mukaddimetü’l Edeb*, farklı nüshalarında farklı dillere çevrilmiştir. Nüshalarda satır aralarında yer alan açıklamaların dilleri Harezmi Türkçesinden Moğolcaya değişiklik göstermektedir (Aktaran: Eminoğlu, 2011, 108-109).

Mukaddimetü'l-Edeb beş bölüme ayrılmıştır. Bunlar: 1. İsimler, 2. Fiiller, 3. Harfler, 4. İsim Çekimi, 5. Fiil Çekimi şeklindedir. Bölümler içinde en hacimli fiiller bölümü olup kalan kısmın çoğunu ise isimler bölümü teşkil eder. Geriye kalan bölümler birkaç sayfadan oluşmaktadır (Yüce, 2014, 7).

Mukaddimetü'l Edeb'in Şuşter nüshasında diğer nüshalara oranla daha çok Türkçe sözcük ve açıklamaya rastlanmıştır. İran'ın Şuşter kasabasında bulunan nüsha, 238 sayfa ve ek 10 sayfadan oluşmaktadır. Nüshada ana satırları oluşturan Arapça kısım iri harflerle yazılmış iken Farsça ve Harezmi Türkçesi ile satır aralarını oluşturan kısımlar daha küçük harfler ile yazılmıştır (Aktaran: Dereli, 2018, 415).

Mukaddimetü'l-Edeb, Harezmi Türkçesi döneminin günlük dilini örnekleriyle beraber yansıtması ve satır arası yöntemi kullanılarak yazılan ilk sözlük olması sebepleriyle Türk dilinde özel bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu eserin sunduğu sözcükleri insan ve günlük yaşamını merkeze alarak inceleyen temel söz varlığı açısından değerlendirmek dönemin diline *Mukaddimetü'l-Edeb* çerçevesinde bir bakış açısı sunacaktır. Bu çalışmada Nuri Yüce'nin Şuşter nüshası üzerine yapmış olduğu çalışmadan yararlanılarak *Mukaddimetü'l-Edeb*'de yer alan Türkçe kökenli sözcükler temel söz varlığı bağlamında incelenecektir.

1. Sözcükbilim ve Temel Söz Varlığı

“... dilin söz varlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçimbirimlerini, bileşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelik bu öğelerin kökenlerini, oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dilbilim alanı” (Aksan, 2015, 13) olarak tanımlanan “sözcükbilim” çalışmaları sonucu ortaya çıkan sözlükler sözcükbilim veya sözlükçülük kavramları altında incelenmektedir.

Dilin söz varlığını inceleyen bir dilbilim dalı olan sözcükbilim içerisinde sözcükler, Aksan (2015) tarafından yerli sözcükler ve yabancı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yerli sözcüklerin bir bölümünü ise temel söz varlığı olarak adlandırılan dil kullanımında sık bir şekilde görülen sözcükler oluşturmaktadır (Aksan, 2015, 17). Söz varlığı bir dilin kültürünü ortaya koyan önemli araçlardan biridir. Bir toplumun dinsel inançlarından, nükteye olan eğilimine, nelere değer verdiğinden hangi uluslarla ne ölçüde ilişki kurmuş olduğuna söz varlığı incelemesi ile ulaşılabilir (Aksan, 1996, 7-8).

Bir dildeki sözcüklerin temel söz varlığına dâhil edilip edilmeyeceği üzerine Aksan beş tane ölçüt aktarmıştır:

- i. Sözcüğün insan yaşamında birinci derecede önemli kavramları yansıtması
- ii. Sözcüğün yeni sözcük türetme gücünün olması
- iii. Sözcüğün ‘anlatımbilim açısından yansız’ yani genel tarafından anlaşılır olması
- iv. Sözcüğün çeşitli anlam aktarmalarıyla kullanım alanını genişletme gücünün bulunması

v. Sözcüğün deyimler içerisinde kullanılması (Aktaran: Aksan, 2015, 18-19)

Aksan'a göre temel söz varlığının sınırlarını oluştururken insanın odak olarak alınması gerekir. Organlar başta olmak üzere en temel gereksinimleri sağlayan yemek, içmek, gitmek, uyumak... gibi kavramlar, akraba adları, sayılar, insanın maddi manevi kültür dairesinin içerisine giren terimler sayılabilir (Aksan, 1996, 26).

Aksan'ın söz varlığı kavramını Türk diline kazandırmasının ve *Türkçenin Söz varlığı* isimli çalışmasıyla söz varlığının Türkçedeki sınırlarını belirlemesinin yanında alan yazında Çotuksöken'in Varlık dergisinde yayımlanan "*Bir Dilin Söz varlığı*" isimli makalesi de yerini almaktadır. Çotuksöken söz varlığını "*a) sözcük dağarcığı, b) terim dağarcığı, c) kalıp kullanım (kalıp sözler) dağarcığı, ç) deyim dağarcığı, d) atasözü dağarcığı, e) özel deyişler dağarcığı (telmihler, dualar, beddualar gibi)...*" şeklinde alt başlıklara ayırmıştır. (Aktaran: Türkben, 2018: 217) Bununla birlikte Çotuksöken söz varlığının "*tarihsel ve kullanımdaki (güncel) söz varlığı*" şeklinde iki bölüme ayrılabilceğini belirtmiştir (Aktaran: Mangır, 2009, 5).

Bu bağlamda bu çalışmada sözcükler; organ adları, akrabalık adları, sayı adları, renk adları, maddi/manevi kültür kavramları ve gereksinim fiilleri olarak altı başlık altında incelenmiştir. Sözcükler önce Mukaddimetü'l-Edeb'te tespit edildiği tümceler ile ardından Nuri Yüce'nin çalışmasının dizininden yararlanılarak oluşturulmuş çeviriler ile örneklendirilmiştir.

1. Mukaddimetü'l-Edeb'in Söz Varlığı

Divanu Lüğati't-Türk'ün ardından günümüze ulaşan en eski Türkçe sözlük olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'in farklı nüshalarında söz varlığı çalışmaları yapılmıştır. Ahmad Shafiq Shafi tarafından Taşkent nüshası üzerinde 2022'de yapılan "*Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca Söz varlığı*" isimli çalışma, Serkan Cihan tarafından yapılan 2023'te yayımlanan "*Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasında Kuş Adları*" ve Afog Memmedova tarafından 2017'de yayımlanan "*Mukaddimetü'l-Edeb'de Türkçe İslami Terimler*" bunlardan birkaçıdır. Bu çalışmada dokuz başlık altında incelenen temel söz varlığı öncelikle tablo hâlinde sıralanmış, ardından metinde geçen sözcüklerden örnekler verilmiştir.

1.1. Organ Adları

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 49 tane organ adı tespit edilmiştir.

adağ "ayak"	elig "el"	süngük "kemik"
ağız "ağız"	emcek "meme"	süyek "kemik"
aya "avuç içi"	ernek "parmak"	tamağ "damak"
ayağ "ayak"	eyegü "eyeği, kaburga"	tamar "damar"
barmaq "parmak"	qamruq "taşak"	teri "deri"
bél "bel"	kan "kan"	tırnaq "tırnak"
bıkm "bel, böğür"	karın "karın"	til "dil"
bilek "bilek"	kaş "kaş"	tiş "diş"

boğaz “boğaz”	ķavuk “sidik yolu, mesane”	tiz “diz”
boğış “boğum eklem”	ķemük “kemik”	tutaķ “dudak”
boğun “eklem, fasal”	ķingak “tırnak”	yanak “yanak”
boy “boy, boyun”	ķögüs “gögüs”	yanğak “yanak, yüz”
boyun “boyun”	ķön “deri, gön”	yilik “ilic”
burun “burun”	ķöt “göt”	yinçük “incik”
diş “diş”	ķöz “göz”	yüz “yüz”
ēgin “omuz”	ķulak “kulak”	
el “el”	ķaç “saç”	

Tablo 1: Organ Adları Tablosu

Örnekler

adaķ “ayak”

- (87-2) “eli **adaķı** bağlanmış esir, buķağulanmış esir” (Yüce, 2014: 47).
Eli ayağı bağlanmış esir, zincire vurulmuş esir.

ağız “ağız”

- (1-4) “yüz **ağız** eğri etgen iğ-lü boldı er ” (Yüce, 2014: 31).
Kişi ağızı yüzü eğri eden (bir) hastalıklı oldu.

aya “avuç içi”

- (53-7 8) “**ayası** civānmardlık-dın üküş oğlan-lığ boldı er” (Yüce, 2014: 41).
Kişi avuç içi cömertlikten çok çocuklu oldu.

ayak “ayak”

- (58-1) “el **ayak** tegürdi tişi-ge” (Yüce, 2014: 41).
Kadına el ayak ulaştırdı.

barmak “parmak”

- (47-6) “imledi anıng taķa **barmaķı** birle” (Yüce, 2014: 40).
Parmağı ile ona doğru işaret etti.

bel “bel”

- (28-6) “şalındurdu dutuğ-nı taķı **bēl** destārını” (Yüce, 2014: 36).
Örtüsünü ve bel havlusunu sarkıttı.

bıķın “bel, böğür”

- (132-4) “yinçge boldı **bıķını**” (Yüce, 2014: 58).
Beli ince oldu.

bilek “bilek”

- (82-6) “artğaru bağladı erenler **bilekini** ” (Yüce, 2014: 46).
İnsanlar bileğini arkaya bağladı.

boğaz “boğaz”

- (37-4) “tartdı bıçaķ-nı **boğazı** üze, çekdi bıçaķını” (Yüce, 2014: 38).
(Onun) boğazı üzerinde bıçağı çekti, bıçağı çekti.

boğış “boğum eklem”

- (160-6) “boğşundı **boğış**, endāmın-dın çıktı **boğış**” (Yüce, 2014: 64).
Eklem yerinden çıktı, eklem uzvundan çıktı.

boğun “eklem, mafsâl”

- (160-6) “azın azın çıktı **boğun**” (Yüce, 2014: 64).
Eklem azar azar çıktı.

boy “boy, boyun”

- (88-4) “durkı, **boyı** yetiz at, tükel yaratılmış at, yaratığı körklüg at” (Yüce, 2014: 48).
Boyu bosu, boyu mükemmel at, mükemmel yaratılmış at, yaratılışı güzel at.

boyun “boyun”

- (214-3) “**boyun** südi Tangrı buyruķına” (Yüce, 2014: 76).
Tanrı emrine boyun eğdi.

burun “burun”

- (135-3) “sümkürdi **burnın** daradı saçını ” (Yüce, 2014: 59).
Burnunu sümkürdü. Saçını taradı.

diş “diş”

- (183-6) “**diş** arıtdı tiş sızgu birle, tişin sağnadı tiş sağnağı birle ” (Yüce, 2014: 70).
Diş fırçası ile diş temizledi, diş temizlemesi (fırçası) ile dişi fırçaladı.

ëgin “omuz”

- (104-7) “**ëgin** tonı keydürdi anga çaptı iki eliği-ni, karstı” (Yüce, 2014: 51).
Ona omuz elbisesi giydirdi. İki elini vurdu, el çırptı.

el “el”

- (87-2) “**eli** adakı bağlanmış esir, bukağulanmış esir ” (Yüce, 2014: 47).
Eli ayağı bağlanmış esir, zincire vurulmuş esir.

elig “el”

- (173-6) “kabardı aning **eliği**, kabarcuķ étindi **elig**” (Yüce, 2014: 67).
Onun eli kabardı, eli kabarcık edindi.

emcek “meme”

- (85-4) “ağurşaklandı tişi **emceki**” (Yüce, 2014: 47).
Kadın memesi yumrulaştı.

ernek “parmak”

- (93-6 7) “uvşaladı barmaqları-nı yunuğda, aralattı **ernek**-lerin” (Yüce, 2014: 49).
Parmaklarını abdestte oğuşturdu, parmakların arasını açtı.

eyegü “eyeği, kaburga”

- (174-4) “kandı suv-dın, **eyegüsi** kabardı suv içmek-din ” (Yüce, 2014: 67).
Suya kandı, su içmekten kaburgası kabardı.

şamruq “taşak”

- (150-6) “këndü özin haşî kıldı, kændü **şamruqını** arıtdı ” (Yüce, 2014: 62).
Kendi kendisini hadım kıldı, kendi taşacağını temizledi.

kan “kan”

- (141-2) “**kan** aldurdi” (Yüce, 2014: 60).
Kan aldırđı.

karın “karın”

- (227-8) “ün kıldı **karın**” (Yüce, 2014: 79).
Karın ses yaptı.

kaş “kaş”

- (197-1) “işaret kılıştı-lar, köz kağıştı-lar, biri biringe köz **kaş** atıştı-lar” (Yüce, 2014: 72).
Karşılıklı işaret yaptılar, göz edıştiler, birbirine kaş göz yaptılar.

kavuk “sidik yolu, mesane”

- (1-3) “daş-lu boldı er **kavukı**” (Yüce, 2014: 31).
Kişinin mesanesi taşlı oldu.

kemük “kemik”

- (183-2) “çaynap sordı **kemükni**, süngük-nüng yumşakın yedi, kemürdi süngükni” (Yüce, 2014: 69-70).
Kemiği kemirip emdi, kemiğin yumuşağını yedi, kemiği kemirdi.

kınğak “tırnak”

- (5-8) “ildi anga **kınğakları**-nı, batırdı anga tırna(ıkları-nı) ” (Yüce, 2014: 31-32).
Ona tırnaklarını taktı, ona tırnaklarını geçirdi.

kögüs göğüs

- (226-1) “sökel **kögsi** gıjladı” (Yüce, 2014: 78).
Hasta göğsü hırladı.

kön “deri, gön”

- (155-6) “soyuldı **kön**, yüzüldi téri ” (Yüce, 2014: 63).
Deri soyuldu, deri yüzüldü.

köt “göt”

- (222-6) “istincā kıldı, yudı **köt**ni yā süpürdi ” (Yüce, 2014: 78).
Pislikten temizlendi, götü yıkadı veya temizledi.

köz “göz”

- (197-1) “işāret kılıştı-lar, **köz** kaķıştı-lar, biri biringe **köz** kaş atıştı-lar” (Yüce, 2014: 72).

Karşılıklı işāret yaptılar, göz edıştiler, birbirine kaş göz yaptılar.

kulaķ “kulak”

- (58-5) “**kulaķın** tuttu eşitmek uçun ” (Yüce, 2014: 41).

İşitmek için kulaķını tuttu.

saç “saç”

- (135-3) “sümkürdi burnın daradı **saçı**-nı ” (Yüce, 2014: 59).

Burnunu sümkürdü. Saçını taradı.

süngük “kemik”

- (183-2) “çaynap sordı kemükni, **süngük**-nüng yumşāķın yēdi, kemürdi **süngükni**” (Yüce, 2014: 69).

Kemiķi kemirip emdi, kemiķin yumuşāķını yedi, kemiķi kemirdi.

süyek “kemik”

- (177-1) “kemürdi **süyek**-ni” (Yüce, 2014: 68).

Kemiķi kemirdi.

taķmak “damak”

- (177-4) “**taķmakın** taķlattı” (Yüce, 2014: 68).

Damaķını taķlattı.

taķmar “damar”

- (130-8) “**taķmar** açdı, ķendü **taķmarın** açtı” (Yüce, 2014: 58).

Damar açtı, kendi damarını açtı.

teşi “deri”

- (238-6) “ķuruķ **teşi**-lig boldı ķarı ” (Yüce, 2014: 80).

İhtiyar kuru derili oldu.

tırnaķ “tırnak”

- (89-1) “ķesdi **tırnaķları**-nı” (Yüce, 2014: 48).

Tırnaklarını kesti.

til “dil”

- (229-1) “tepretti yılan **tilini** ün ķıldı, savadı ” (Yüce, 2014: 79).

Yılan dilini hareket ettirdi. Ses yaptı, ses çıkardı.

tiş “diş”

- (183-6) “diş arıtdı **tiş** sızģu birle, **tişin** saĝnadı tiş saĝnaģu birle ” (Yüce, 2014: 70).

Diş fırçası ile diş temizledi, diş temizlemesi (fırçası) ile dişi fırçaladı.

tiz “diz”

- (91-2) “**tizinge** tegrü şekül at” (Yüce, 2014: 48).

Dizine kadar sekil at.

tutağ “dudak”

- (179-2) “**tutağ** tağı yıgaç budakları yazuğdın şaklandı” (Yüce, 2014: 68).

Dudak ve ağaç dalları. Günahdan saklandı.

yanak “yanak”

- (182-2) “kuyuldu terdin, aktı derdin, töküldü derdin, battı terge, kuylundu ter **yanak**dın” (Yüce, 2014: 69).

Terden döküldü, terden aktı, terden döküldü, tere battı, ter yanaktan döküldü.

yanğak “yanak, yüz”

- (95-1) “kıızıl **yanğak** yastuğ koyu berdi anga ” (Yüce, 2014: 49).

Kızıl yanak. Ona yastık koyuverdi.

yilik “ilik”

- (182-3) “çıkardı süngük **yilikini**, **yilikin** çıkardı süngük-nüng” (Yüce, 2014: 69).

Kemik iliğini çıkardı, kemiğin iliğini çıkardı.

yinçük “incik”

- (140-3) “üzengüsü tağı **yinçüki** arasında tutdı süngünü” (Yüce, 2014: 60).

Süngüyü üzengisi ve süngüsü arasında tuttu.

yüz “yüz”

- (1-4) “**yüz** ağız eğri etgen ig-lü boldı er **yüzi** ağızı eğri bolmuş er” (Yüce, 2014: 31).

1.2. Akrabalık Adları

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 11 tane akraba adı tespit edilmiştir.

ana “ana, anne”	düngür “hısım”	ğudalğ “dünür akrabalığı”
ata “ata, baba”	ekiz “ikiz”	küdegü “güyeği”
bési “aile ferdleri”	ğarındağ “kardeş”	yak “yakın akraba”
béslegü “aile ferdleri”	kelin “gelin”	

Tablo 2: Akrabalık Adları Tablosu

Örnekler

ana “ana, anne”

- (218-3) “oğlan anası kıldı **ğarabağ-nı**” (Yüce, 2014: 77).

Cariyeyi oğlan annesi yaptı.

ata “ata, baba”

- (190-1) “mengzedi atasınğa, öykündi atasınğa” (Yüce, 2014: 71).

Atasına benzedi, babasına benzedi.

bësi “aile ferdleri”

- (26-4-5) “evün kıldı malımı **bëş**lerü üze” (Yüce, 2014: 36).
Evin malını aile ferdleri üzerine yaptı.

bëslegü “aile ferdleri”

- (53-8) “**bës-legü**, ol kimerse kim kut bërülür ” (Yüce, 2014: 41).
Aile ferdleri kimse (ona) kut verilir.

düngür “hısım”

- (14-2) “tüngürlük kıldı kişi-ler birle, **düngür** kuda boldı boğunlarğa evlendi bodun-larğa nıkāh birle ” (Yüce, 2014: 33).
Kişiler ile hısımlık oldu, halklara hısım oldu. Halklarla nikah ile evlendi.

ekiz “ikiz”

- (30-6) “**ëkiz** oğlan toğurdı tişi bir qarında” (Yüce, 2014: 36).
Kadın bir karında ikiz oğlan doğurdu.

qarındaş “kardeş”

- (125-2) “sögüşti anıng birle **qarındaş** tutuştı-lar, uyalık kemişdi iki-si arasında” (Yüce, 2014: 56-57).
Onunla sövüşti. Kardeş kabullendiler, ikisi arasında arkadaşlık attı (bitti).

kelin “gelin”

- (27-2 3) “biz nikah içinde erdük, **kelin** doyında erdük” (Yüce, 2014: 36).
Biz nikah içinde idik, gelin toyunda idik.

qudalık “dünür akrabalığı”

- (112-3) “düngür **qudalık** kıldı ” (Yüce, 2014: 53).
Dünür akrabalığı yaptı.

küdegü “güyeği”

- (144-7) “ıydı kelin-ni **küdegü**singe, kelin-ni **küdegü**si evinge ıddı ” (Yüce, 2014: 60).
Gelini güyeğine gönderdş, güyeği kelini evine gönderdi.

yak “yakın akraba”

- (60-5) “huccet ketürdi tağı **yak** yavuğ-luğ-nı” (Yüce, 2014: 42).
Yakın akraba ile delil getirdi.

1.3. Sayı Adları

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 9 tane sayı adı tespit edilmiştir.

bëş “beş”	iki “iki”	toqsan “doksan”
bir “bir”	on “on”	tört “dört”
dükey “çift”	sınđar “tek”	üç “üç”

Tablo 3: Sayı Adları Tablosu

Örnekler

bêş “beş”

- (77-1) “**bêş** müngüş-lü nème, **bêş** sèngirliĝ nèrse” (Yüce, 2014: 45).
Beş köşeli şey, beş köşeli nesne.

bir “bir”

- (228-2) “teþretti **bir** çaynam etni aĝzı içinde” (Yüce, 2014: 79).
Bir lokma eti aĝzının içinde hareket ettirdi.

dükey “çift”

- (147-4) “cüft boldı-lar, **dükey** boldılar” (Yüce, 2014: 61).
Eş oldular, çift oldular.

iki “iki”

- (104-7) “egin tonı keydürdi anga çaptı **iki** eligi-ni, qarstı” (Yüce, 2014: 51).
Harfleri birer birer söyledi. Koyun ile kurban etti.

on “on”

- (74-8) “**on** âyet belĝüsü urdı kırrâse-ge” (Yüce, 2014: 45).
Yazmaya on ayet işareti koydu.

sınĝar “tek”

- (81-2) “**sınĝar** közlüĝ kişi keyim bêrdi tişi-ge talaĝ-dın songra” (Yüce, 2014: 46).
Tek gözlü kişi. Kadına boşamadan sonra giyecek verdi.

toĝsan “doksan”

- (83-5) “**toĝsan**ĝa yavudı, **toĝsan** yaş-ka yetti ” (Yüce, 2014: 46).
Doksana yaklaştı, doksan yaşına ulaştı.

tört “dört”

- (3-5) “suvsuz boldı **tört** yanı” (Yüce, 2014: 31).
Dört yanı susuz oldu.

üç üç

- (62-4) “vasiyyet kıldı anga üç-de bir mālını” (Yüce, 2014: 42).
Ona malının üçte birini vasiyet etti.

1.4. Renk Adları

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 19 tane renk adı tespit edilmiştir.

aĝ “ak, beyaz”	qaralık “karalık, siyahlık”	sarıĝ “sarı”
aĝlık “aklık, beyazlık”	qaramtul karamsı”	Sarıĝlık “sarılık, sarı renklilik”

boz “boz”	kök “gök, mavi”	ürüng “ak, beyaz”
bozluk “bozluk, grilik”	kökiş “gögümsü, mavimsi”	yaşıl “yeşil”
dor “doru, koyu kırmızı”	kızgıt “kızıl(ımsı)”	yaşillık “yeşillik”
dorluk “doruluk, koyu kırmızılık”	kızıl “kızıl, al”	
qara “kara, siyah”	kızillık kızillık”	

Tablo 4: Renk Adları Tablosu

Örnekler

aq “ak, beyaz”

- (4-4) “fulān işde **aq** kızgıt boldı, qarıştrurıldı ” (Yüce, 2014: 31).
Falan işte beyaz kızılımsı oldu, qarıştırdı.

aklık “aklık, beyazlık”

- (162-4) “aq boz boldı at, aq boldı at aq bozluk, **aq-lık** ” (Yüce, 2014: 64).
At beyaz (ve) boz oldu, at beyaz oldu. Beyaz grilik, beyazlık.

boz “boz”

- (162-4) “aq **boz** boldı at, aq boldı at aq bozluk, **aq-lık** ” (Yüce, 2014: 64).
At beyaz (ve) boz oldu, at beyaz oldu. Beyaz grilik, beyazlık.

bozluk “bozluk, grilik”

- (162-4) “aq boz boldı at, aq boldı at aq **bozluk**, **aq-lık** ” (Yüce, 2014: 64).
At beyaz (ve) boz oldu, at beyaz oldu. Beyaz bozluk, beyazlık.

dor “doru, koyu kırmızı”

- (162-5) “kök boldı, kögerdi kök-lük **dor** boldı at” (Yüce, 2014: 64).
Gök oldu, filizlendi. Gölük. At doru oldu.

kökiş “gögümsü, mavimsi”

- (164-3) “**kökiş** boldı” (Yüce, 2014: 64).
Mavimsi oldu.

dorluk “doruluk, koyu kırmızılık”

- (162-6) “dorluk kızıl boldı, kızardı kızıl-lık” (Yüce, 2014: 64).
Koyu kırmızılık. Kızıl oldu, kızardı. Kızillık.

qara “kara, siyah”

- (163-3) “qaralık **qara** boldı aning közi, aqı aq **qarası qara** boldı aning közi” (Yüce, 2014: 64).
Siyahlık. Onun gözü siyah oldu, onun gözü akı ak karası kara oldu.

qaralık “karalık, siyahlık”

- (163-3) “**qaralık** qara boldı aning közi, aqı aq **qarası qara** boldı aning közi” (Yüce, 2014: 64).
Siyahlık. Onun gözü siyah oldu, onun gözü akı ak karası kara oldu.

qaramtul “karamsı”

- (164-4) “çaķır közlüg boldı ķara boldı, **ķaramtul** boldı ” (Yüce, 2014: 64).
Çakır gözlü oldu. Kara oldu, karamsı oldu.

kök “gök, mavi”

- (162-5) “**kök** boldı, kögerdi kök-lük dor boldı at” (Yüce, 2014: 64).
Gök oldu, filizlendi. Gölük. At doru oldu.

ķızgıt “kızıl(ımsı)”

- (4-4) “fulān işde aķ **ķızgıt** boldı, ķarıřtıruldu ” (Yüce, 2014: 31).
Falan işte beyaz kızılımsı oldu, karıştırıldı.

ķızıl “kızıl, al”

- (95-1) “**ķızıl** yāngak yastuķ ķoyu bērdi anga ” (Yüce, 2014: 49).
Kızıl yanak. Ona yastık koyuverdi.

ķızılıķ “kızılılık”

- (162-6) “dorluķ ķızıl boldı, ķızardı **ķızıl-lıķ** ” (Yüce, 2014: 64).
Koyu kırmızılık. Kızıl oldu, kızardı. Kızılılık.

sarıĝ “sarı”

- (162-7) “yaşıl boldı **yaşıl-lıķ** sarıĝ boldı, sarĝardı ” (Yüce, 2014: 64).
Yeşil oldu. Yeşillik. Sarı oldu, sarardı.

sarıĝlık “sarılık, sarı renklilik”

- (162-8) “**sarıĝlık** doĝ renk-lig boldı doĝ renk-lü ” (Yüce, 2014: 64).
Sarılık. Toz renkli oldu. Toz renkli.

ürüng “ak, beyaz”

- (101-8) “ķarıttı anı, **ürüng** ķıldı anı hōř yıdıĝ-lu ķıldı anı, arıĝ ķıldı anı” (Yüce, 2014: 51).

Onu kocattı, onu beyaz ķıldı. Onu güzel kokulu ķıldı, onu temiz ķıldı.

yaşıl “yeşil”

- (72-7) “**yaşıl** ķıldı anı sarĝatdı anı” (Yüce, 2014: 44).
Onu yeşil yaptı. Onu sararttı.

yařılıķ “yeşillik”

- (162-7) “yaşıl boldı **yaşıl-lıķ** sarıĝ boldı, sarĝardı ” (Yüce, 2014: 64).
Yeşil oldu. Yeşillik. Sarı oldu, sarardı.

1.5. Maddi/Manevi Kùltür Kavramları

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 52 tane kùltür kavramı tespit edilmiştir. Kùltür kavramları temel söz varlıĝı içerisinde maddi kùltür kavramları ve manevi kùltür kavramları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.5.1. Maddi Kültür Kavramları

Maddi kültür kavramları kendi içerisinde bitki adları ve hayvan adları olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Şuşter nüshasında 38 tane maddi kültür kavramı tespit edilmiştir.

1.5.1.1. Bitki Adları (Flora)

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 7 tane bitki adı tespit edilmiştir.

ağaç “ağaç”	butak “dal”	yığaç “ağaç”
borlak “ağaç”	çiçek “çiçek”	
budağ “dal”	sögüt “ağaç”	

Tablo 5: Bitki Adları Tablosu

Örnekler

ağaç “ağaç”

- (140-8) “**ağaç** başmak keydi bir yerden bir yerge köçdi, köçdi” (Yüce, 2014: 60).
Ağaç sandal giydi. Bir yerden bir yere göçtü, göçtü.

borlak “ağaç”

- (145-1) “yığaç-ları yöргеşmiş böstān-lar, sık yığaç-lu böstān-lar, butak-ları karışmış **borlak**lar ” (Yüce, 2014: 60).
Ağaçları örgeşmiş bahçeler, sık ağaçlı bahçeler, dalları karışmış ağaçlar.

budağ “dal”

- (179-2) “tutak tağı yığaç **budağ**ları yazuğdın saklandı” (Yüce, 2014: 68).
Dudak ve ağaç dalları. Günahdan saklandı.

butak “dal”

- (145-1) “yığaç-ları yöргеşmiş böstān-lar, sık yığaç-lu böstān-lar, **butak**-ları karışmış borlaklar ” (Yüce, 2014: 60).
Ağaçları örgeşmiş bahçeler, sık ağaçlı bahçeler, dalları karışmış ağaçlar.

çiçek “çiçek”

- (98-8) “çiçek-ledi yığaç-lar, **çiçek** kıldı yığaç” (Yüce, 2014: 65).
Ağaçlar çiçek açtı, ağaç çiçek yaptı.

sögüt “ağaç”

- (156-4) “tübin-din kongruldı **sögüt**” (Yüce, 2014: 63).
Ağaç dibinden söküldü.

yığaç “ağaç”

- (179-2) “tutak tağı **yığaç** budağları yazuğdın saklandı” (Yüce, 2014: 68).
Dudak ve ağaç dalları. Günahdan saklandı.

1.5.1.2. Hayvan Adları (Fauna)

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 31 tane hayvan adı tespit edilmiştir.

aplaq “horoz”	ingen “dişi deve”	kögercin “güvercin”
arслан “arслан”	it “köpek”	kölik “binek hayvanı”
ağ “at, binek hayvanı”	kaçık “dişi köpek”	kölük “binek hayvanı”
aygır “aygır”	keçi “keçi”	kurt “kurt (börü)”
balaban “doğan”	keçik “av hayvanı”	kuş “kuş”
bota “deve yavrusu”	kelebek “kelebek”	münüt “binit, binek atı”
botlacı “gebe (deve)”	keçik “av hayvanı”	tavuk “tavuk (cinsi)”
buğra “erkek deve, buğra”	kısrağ “kısrağ”	tëve “deve”
çakar kuş “doğan”	koç “koç”	yılan “yılan”
eşek “eşek”	koy “koyun”	
ıvuk “geyik”	koyun “koyun”	

Tablo 6: Hayvan Adları Tablosu

Örnekler

aplaq “horoz”

- (232-6) “urışda sınıktı **aplaq**” (Yüce, 2014: 79).

Horoz savaştan kaçtı.

arслан “arслан”

- (133-8) “kağdı anı yırttı anı yırttı anı **arслан**” (Yüce, 2014: 58).

Onu kaptı, onu yırttı. Arslan onu yırttı.

ağ “at, binek hayvanı”

- (88-4) “durkı, boyı yetiz **ağ**, tükel yaratılmış **ağ**, yaratığı körklüg **ağ**” (Yüce, 2014: 48).

Boyu bosu, boyu mükemmel at, mükemmel yaratılmış at, yaratılışı güzel at.

aygır aygır

- (57-2) “hörladı anı sêkirtti **aygırnı** kısrağ-ğa” (Yüce, 2014: 41).

Onu hor gördü. Aygırı kısrağa sıçrattı.

balaban “doğan”

- (228-4) “ötti **balaban**” (Yüce, 2014: 79).

Doğan öttü.

bota “deve yavrusu”

- (7-2) “ayındın aşnu saldı ingen **bota**-sın” (Yüce, 2014: 32).

Ayından (zamanından) önce dişi deve yavrusunu bıraktı.

botlacı “gebe (deve)”

- (8-3) “yüklü kıldı buğra ingen-ni, buğra ingen-ni **botlacı** kıldı”(Yüce, 2014: 32).

Erkek deve dişi deveyi hamile bıraktı, erkek deve dişi deveyi gebe bıraktı.

buğra “erkek deve, buğra”

- (8-3) “yüklü kıldı **buğra** ingen-ni, **buğra** ingen-ni botlacı kıldı” (Yüce, 2014: 32).

Erkek deve dişi deveyi hamile bıraktı, erkek deve dişi deveyi gebe bıraktı.

çağır kuş “doğan”

- (156-4) “kuynup èndi **çağır kuş** ” (Yüce, 2014: 63).

Doğan süzülerek indi.

çetük “kedi”

- (27-8) “ögürsedi kaçncık taķı tişi **çetük** ” (Yüce, 2014: 36).

Kedi ile dişi köpek eş istedi.

eşek “eşek”

- (37-1 2) “durıtdı, tikdi **eşek** iki kulaķını” (Yüce, 2014: 38).

Eşek iki kulaķını dikti, kaldırdı.

ıvuķ “geyik”

- (172-1) “ inige kirdi **ıvuķ**” (Yüce, 2014: 66).

Geyik inine girdi.

ingen “dişi deve”

- (7-2) “ayındın aşnu saldı **ingen** botā-sın” (Yüce, 2014: 32).

Ayından (zamanından) önce dişi deve yavrusunu bıraktı.

it “köpek”

- (43-1) “yokatdı anı kıttırdı **it** başını iyişge ” (Yüce, 2014: 39).

Onu yok etti. Köpeğın başını çanağa sokturdu.

kaçncık “dişi köpek”

- (27-8) “ögürsedi **kaçncık** taķı tişi çetük ” (Yüce, 2014: 36).

Kedi ile dişi köpek eş istedi.

keçi “keçi”

- (222-5) “tekesindi tişi **keçi** sarp-luķ içinde ” (Yüce, 2014: 78).

Dişi keçi sarplık içinde teke gibi davrandı.

keçdik “av hayvanı”

- (5-5) “yaķın keçdi anga **keçdik**, yavutdı anga av ” (Yüce, 2014: 31).

Av hayvanı onun yakınına geldi, av hayvanı ona yaklaştı.

kelebek “kelebek”

- (195-3) “tüştı **kelebek** ot-ğa” (Yüce, 2014: 72).

Ota kelebek düştı.

keçyik “av hayvanı”

- (134-5) “avladı **keçyik**ni ekisti anı ” (Yüce, 2014: 58).

Av hayvanını avladı. Onu eksiltti.

kısrak “kısrağ”

- (57-2) “h rladı anı s kirtti aygırnı **kısrak**-ğa ” (Y ce, 2014: 41).
Onu hor g rd . Aygırnı kısrığa sıçrattı.

ko “ko”

- (129-8) “s s şdi **ko**-lar oğlaştı-lar, akırıştı-lar ” (Yüce, 2014: 58).
Koçlar s s şt . Ağız kavgası yaptılar, bağırıştılar.

koy “koyun”

- (104-3) “harf-leri birin birin t di kurb n kıldı **koy** birle ” (Yüce, 2014: 51).
Harfleri birer birer söyledi. Koyun ile kurban etti.

koyun “koyun”

- (34-4) “semritdi **koyun**-nı auk  tdi iş-ni ” (Yüce, 2014: 37).
Koyunu semizleştirdi, işi açık etti.

k gercin “güvercin”

- (71-3 4) “s zledi s zni ötti **k gercin** peyveste  tgen kuş” (Yüce, 2014: 44).
Sözü söyledi. Güvercin  tt . Devamlı  ten kuş.

k lik “binek hayvanı”

- (7-6 7) “ederledi **k lik**-ni” (Yüce, 2014: 32).
Binek hayvanını eğerledi.

k l k “binek hayvanı”

- (14-1) “yazı-ğa çıkdı kaytardı t velerni s vdın, kaytardı **k l k**lerini s varıp ”
(Yüce, 2014: 33).
Ovaya ıktı. Develeri sudan döndürdü, binek hayvanlarını sulayıp döndürdü.

kuş “kurt (b r )”

- (231-5) “ n kıldı uludı **kuş** ” (Yüce, 2014: 79).
Ses yaptı, kurt uludu.

kuş “kuş”

- (8-5) “bala çıkardı **kuş** ” (Yüce, 2014: 32).
Kuş yavru çıkardı.

m n t “binit, binek atı”

- (4-3) “m nd rdi anı at-ka, **m n t** b rdi anga at-nı ” (Yüce, 2014: 31).
Onu ata bindirdi, atı ona binek atı (olarak) verdi.

tavuk “tavuk (cinsi)”

- (229-4) “teşgindi erkek **tavuk** ” (Yüce, 2014: 79).
Erkek tavuk gezdi.

t ve “deve”

- (14-1) “yazı-ğa çıkdı qaytardı **têvelerni** şuvdın, qaytardı kölüklerni şıvarıp ” (Yüce, 2014: 33).

Ovaya çıktı. Develeri sudan döndürdü, binek hayvanlarını sulayıp döndürdü.

yılan “yılan”

- (229-1) “ tepretti **yılan** tilini ün kıldı, savadı ” (Yüce, 2014: 79).

Yılan dilini hareket ettirdi. Ses yaptı, ses çıkardı.

1.5.2. Manevi Kültür Kavramları

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 14 tane manevi kültür kavramı tespit edilmiştir.

1.5.2.1. Dinî Kavramlar

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 14 tane dini terim tespit edilmiştir.

idi “tanrı”	Taŋrı “Tanrı”	yıgaku “haram, yasak”
okuğ “duâ”	taŋrılık “tanrılık”	yıgaksız “helal, mübah”
orlağuci “müezzin”	yazmış “hata, günâh”	yuluğ “fıdye, kurban, feda”
oruç “oruç”	yazuk “günâh”	yunuğ “abdest”
sağ “muska”	yek “Şeytan”	

Tablo 7: Dinî Kavramlar Tablosu

Örnekler

idi “tanrı”

- (210-8) “(yar)lıkamağ tiledi Taŋrı-ğa yazuğındın, örtmek qoldı **idi**-din yazuğını ” (Yüce, 2014: 75).

Tarıya günahından esirgeme diledi, Tanrıdan günahını örtmek istedi.

okuğ “duâ”

- (89-6) “âmîn tedi aning **okuğ**ınğa” (Yüce, 2014: 48).

Onun duasına ‘amin’ dedi.

orlağuci “müezzin”

- (89-5) “namâzğa ündedi **orlağuci**, bangladı mü’ezzin ” (Yüce, 2014: 48).

Müezzin namaza çağırdı, müezzin çağırdı.

oruç “oruç”

- (14-8) “**oruç** tutğan **oruç** açdı ” (Yüce, 2014: 33).

Oruç tutan (kişi) oruç açtı.

sağ “muska”

- (98-5) “**sağ** bıtigi bıtüyü berdi anga” (Yüce, 2014: 50).

Muska kitabını ona yazıverdi.

Taᅅgrı “Tanrı”

- (15-6) “yaᅅın yaᅅdurdı ᅅalıᅅ yaᅅın birle yoᅅatdı **Taᅅgrı** anlarını ” (Yüce, 2014: 33-34).

Gökyüzü yağmur yağdırdı, Tanrı onları yağmur ile yok etti.

taᅅgrılıᅅ “tanrılık”

- (66-6) “boᅅazladı kölik-ni **Taᅅgrı-lık** uçun ” (Yüce, 2014: 43).

Binek hayvanını Tanrılık için boᅅazladı.

yazmıᅅ “hata, günâh”

- (179-1) “bızâr boldı yazuᅅdın, ‘özür etti **yazmıᅅ**-larınᅅa” (Yüce, 2014: 67).

Günahtan dertsiz oldu, günahları (için) öziir etti.

yazuᅅ “günâh”

- (179-2) “tutaᅅ taᅅı yığaᅅ budaᅅları **yazuᅅ**dın saᅅlandı” (Yüce, 2014: 67).

Dudak ve ağaᅅ dalları. Günahtan saklandı.

yek “Şeytan”

- (173-3) “bozdı anıᅅ ‘aᅅlını **yek**, telve ᅅıldı anı” (Yüce, 2014: 67).

Şeytan onun aᅅlını bozdu, onu deli ᅅıldı.

yığaᅅlı “haram, yasak”

- (16-3) “**yığaᅅ-lu** orun mungalttı anga ” (Yüce, 2014: 34).

Yasaklı yer, onu bunalttı.

yığaᅅsız “helal, mübah”

- (47-7) “kedük-lü boldı orun, ᅅorᅅunᅅluᅅ boldı yer, yurt **yığaᅅ-sız** ᅅiᅅâb-suz boldı” (Yüce, 2014: 40).

Yer gedikli oldu, yer korkulu oldu, yurt mübah apaᅅık oldu.

yuluᅅ “fidye, kurban, feda”

- (104-8) “özün **yuluᅅ** bêrdi anga men saᅅa **yuluᅅ** bolayın tedi” (Yüce, 2014: 51).

Ona kendini kurban verdi. Ben sana kurban olayım dedi.

yunuᅅ “abdest”

- (93-6 7) “uvᅅaladı barmaᅅları-nı yunuᅅda, aralattı **ernek**-lerin” (Yüce, 2014: 49).

Parmaklarını abdestte oᅅuᅅturdu, parmakların arasını açtı.

1.6. Gereksinim Fiilleri

Gereksinim fiilleri insanı merkezine alan temel söz varlığı içerisinde “insanın en doᅅal gereksinimlerini karᅅılayan yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek, gibi kavramlar...” (Aksan, 1996: 26) ᅅeklinde gösterilmektedir.

Mukaddimetü'l-Edeb'in Şuşter nüshasında 21 tane gereksinim fiili tespit edilmiştir.

ağza- “söylemek”	çık- “çıkmaq”	kit- “gitmek”
al- “almak”	ên- “inmek”	oltur- “oturmak”
bağ- “bakmak”	êt- “etmek, yapmak”	tut- “tutmak”
bar- “gitmek”	iç- “içmek”	uyu- “uyumak”
bêr- “vermek”	it- “itmek”	yê- “yemek”
bol- “olmak”	kel- “gelmek”	yörü- “yürümek”
çek- “çekmek”	kıl- “yapmak, kılmak”	yut- “yutmak”

Tablo 8: Gereksinim Fiilleri Tablosu

Örnekler

ağza- “söylemek”

- (188-6) “sözledi bir kelime birle, **ağzadı** kelime-ni ” (Yüce, 2014: 71).
Bir kelime ile söyledi, kelimeyi söyledi.

al- “almak”

- (224-4) “tükel **aldı** andın hakkını” (Yüce, 2014: 78).
Hakkını ondan tamamen aldı.

bağ- “bakmak”

- (23-6) “ üstün-din **bağtı** anga” (Yüce, 2014: 35).
Ona üstünden baktı.

bar- “gitmek”

- (236-2) “teprendi yâ **bardı**” (Yüce, 2014: 79).
Hareket etti veya gitti.

bêr- “vermek”

- (218-7) “ igini aytu **bêrdi** otacı-ğa emçi-lemek uçun” (Yüce, 2014: 77).
Doktora tedavi ettirmek için hastalığını söyleyiverdi.

bol- “olmak”

- (135-2) “şevündi, mençlü **boldı** ” (Yüce, 2014: 59).
Sevindi, sevinçli oldu.

çek- “çekmek”

- (37-4) “ tartdı bıçağ-nı boğazı üze, çekdi bıçağ-nı” (Yüce, 2014: 38).
(Onun) boğazı üzerinde bıçağı çekti, bıçağı çekti.

çık- “çıkmaq”

- (183-7) “örtülü **çıkdı**, tölütü **çıkdı**, yaşrun aradın **çıkdı** ” (Yüce, 2014: 70).
Gizlice çıktı, gizlenerek çıktı, gizlice aradan çıktı.

ên- “inmek”

- (39-8) “tındurdı at-nı yıdlatdı anga yıdığ-lıg ot-nı sağır kıldı anı **èndi** aning üze” (Yüce, 2014: 38).

Atı dinlendirdi, ona kokulu otu koklattı. Onu sağır kıldı. Onun üzerine indi.

èt- “etmek, yapmak”

- (188-3) “kitti ornındın, evrüldi yerdin yerge mınnet urdı aning üze, edgülük **ètdi** anga” (Yüce, 2014: 70).

Yerinden gitti, yerden yere döndü. Onun üzerine iyilik koydu, ona iyilik etti.

iç- “içmek”

- (201-7) “tüketü **içti içgen**, sora tüketdi **içgünü içgen** ” (Yüce, 2014: 73).

İçen tüketip içti, içen içkiyi somurarak tüketti.

it- “itmek”

- (202-7) “**itti**-ler iş-ni biri biringe” (Yüce, 2014: 74).

İşi biri birine itti.

kel- “gelmek”

- (219-6) “hoş buldı, hoş **kèldi**” (Yüce, 2014: 77).

Hoş buldu, hoş geldi.

kıl- “yapmak, kılmak”

- (238-5) “kıyştı karar **kıldı** karar **kılmak** ” (Yüce, 2014: 80).

Meyletti. Karar kıldı. Karar kılmak.

kit- “gitmek”

- (188-3) “**kitti** ornındın, evrüldi yerdin yerge mınnet urdı aning üze, edgülük **ètdi** anga” (Yüce, 2014: 70).

Yerinden gitti, yerden yere döndü. Onun üzerine iyilik koydu, ona iyilik etti.

oltur- “oturmak”

- (218-4) “çömelü **oltur**dı, barmakları ucına oturdı évmekdin” (Yüce, 2014: 77).

Çömelerek oturdu, aceleden parmaklarının ucuna oturdu.

tut- “tutmak”

- (58-5) “kulağın **tutti** eşitmek uçun ” (Yüce, 2014: 41).

İşitmek için kulağını tuttu.

uyu- “uyumak”

- (59-2) “ımızgandı, uyuttı, **uyudı**” (Yüce, 2014: 42).

Uyukladı, uyuttu, uyudu.

yè- “yemek”

- (191-3) “èrte aşın **yèdi**, kuşluk aşın **yèdi** ” (Yüce, 2014: 71).

Sabah yemeğini yedi, kuşluk yemeğini yedi.

yörü- “yürümek”

- (234-7) “küvenü **yörüdi**” (Yüce, 2014: 79).

Öğünüp yürüdü.

yut- “yutmak”

- (135-1 2) “bağladı anı **yutdı** anı şart kıldı anga anı” (Yüce, 2014: 59).

- *Onu bağladı. Onu yuttu. Onu ona şart kıldı.*

Sonuç

Türk sözlükçülüğünde ilk satır arası yöntemle oluşturulan sözlük olma özelliğini taşıyan *Mukaddimetü'l-Edeb*'de yer alan Türkçe kökenli sözcükler, Harezmi Türkçesi dil özelliklerini taşıması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bir dilin alıntılanamayan ana sözcük dağarcığı olarak da nitelenen temel söz varlığı, *Mukaddimetü'l-Edeb*'de incelendiğinde toplam 161 temel söz varlığı unsuru tespit edilmiştir. Sınıflandırmada en çok sözcüğün tespit edildiği başlık 52 sözcük ile maddi/manevi kültür kavramları olurken bu kavramlar içerisinde ise 31 sözcük ile hayvan adları öne çıkmıştır. Kavramların ardından en çok sözcüğe sahip başlık 49 sözcük ile organ adları olmuştur. Bunlara ek olarak büyükten küçüğe olmak üzere 21 tane gereksinim fiili, 19 tane renk adı, 11 tane akraba adı, 9 tane sayı adı tespit edilmiştir. Organ ve hayvan adlarının çeşitli oluşu hayvan ve organların günlük hayattaki kullanımının yaygınlığına işaret etmektedir. Bunlara ek olarak dini kavramlar içerisinde günümüzde yabancı kökenli sözcüklerin kullanıldığı kavramların 12. yüzyılda Türkçe karşılıklarının bulunduğunu ve bu karşılıkların sözlük içerisinde yer alacak kadar yaygın olduğu da görülmektedir. Yukarıda verilen sınıflandırmalar ve örnekler göz önüne alındığında *Mukaddimetü'l-Edeb* içerisinde geliştiği Harezmi Türkçesi sahasında Türkçe kökenli kelimelerin sahip olduğu konum gözler önüne serilmektedir. Bu kelimeler *Mukaddimetü'l-Edeb*'in hazırlanmış olduğu 12. yüzyıl Harezmi Türkçesi kültürünü yansıtan Türkçe özelliklerin açıklamalarını ve örneklerini içinde bulundurması bakımından bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Bu çalışma için hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Türkoloji alanını kapsamaktadır.

Çatışma Beyanı: makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim (C. III)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Cihan, (2023). Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında kuş adları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16 (41), 454-474.
- Dereli, M. V. (2018). Harezmi-Kıpçak Döneminde Arapça İle Türkçeyi Buluşturan Sözlükler: ez-Zemahşeri'nin Mukaddimetü'l-Edeb'i Örneği. *Bilimname*, 2018 (36), 399-428.
- Elbir, B. & Yıldız, H. (2013). Türkçe öğretiminde sözlük kullanımı ve sözlükçülük. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 , 249-268.
- Eminoğlu, E. (2011). Sözlükçülük geleneği içinde temel Türkçe sözcük düzenleme yöntemleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (4), 93-121.
- Kaynak, M. (2021). Ana çizgileriyle sözlük bilimi ve Türk sözlükçülüğü. *Kafdağı*, 6 (1), 79-101.
- Mangır, M. (2009). *Osman Cemal Kaygılı'nın eserlerindeki sözvarlığı*. (Doktora Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Shafi, A. (2022). *Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca sözvarlığı*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Memmedova, A. (2017). Mukaddimetü'l-Edeb'de Türkçe İslami Terimler. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 449-462.
- Nalbant, M. V. & Ağca, M. (2020). Eski Uygur Türkçesi Metinlerinin Sözlükselliği ve Sözlük Yöntemi: Metin İçi Sözlük. *Türkbilig*, (39) , 95-105.
- Türkben, T. (2018). Ömer Seyfettin hikâyelerinin Türkçenin söz varlığı bağlamında incelenmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (44), 215-251.
- Vardar, B. (2002). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l Edeb: Hvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası: giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.